

Šedá zóna a budoucnost disentu v Československu

Jiřina Šiklová

V rozhovorech se zahraničními přáteli se skoro vždy dostaneme do stadia, kdy musím napřed vysvětlovat, že řada pojmů, které sice stejně znějí a stejně se u nás i na Západě překládají, mají zcela odlišný obsah. Pak obvykle nastane okamžik, kdy se můj návštěvník zeptá: „A co na to říkají u vás komunisté? Jaký je názor odborářů?“ Odpovídám, že obvykle si myslí totéž, co tzv. disidenti, a že i mnozí funkcionáři KSČ si vykládají stejné politické vtipy a hubují na neschopnost a korupci našeho vedení.

Odborníci, žurnalisté, umělci, spisovatelé a vůbec lidé zabývající se politikou a zajímající se o ni se v Československu neodlišují ani tak mírou znalostí, ani hodnocením faktů, ale především morálním postojem a odvahou (či kalkulací), zda a kdy a zda vůbec mají své názory vyjádřit. Tento postoj je rozlišuje mnohem více než fakt, zda mají stranickou legitimaci v kapse. „Jsou tito lidé reakční, nebo pokrokoví? Jsou pravičáci, nebo patří k levici?“ ptá se můj návštěvník a já si zoufám. Dokazuji svému příteli ze Západu, že obecná terminologie převzatá ze zasedání francouzského Konventu, z Cromwellova parlamentu nebo z carské Dumy je v současnosti nepo-

užitelná v zemích východní Evropy bez dalšího komentáře a vysvětlivek.

Tyto pojmy jsou u nás „vyprázdněny“, „vymrskány“ reputujícími revolucemi, pseudorevolucemi, státními převraty, jejich apologetikou a střídáním stadií tzv. revoluce, reakce, obrody, normalizace a opět reakce či opozice a zase normalizace nebo reformace.

„Tím chcete říci, že kritičtí členové KSČ mají stejné politické názory jako nestraníci či lidé z KSČ vyloučení? Tak proč jsou tedy v KSČ, proč se nehlásí rovnou k disidentům?“ dotírá můj, mým výkladem neuspokojený a neuspokojitelný návštěvník. „Tak tedy od Adama,“ říkám a znovu (již po kolikáté?!) vysvětluji, že se stýkám s mnoha členy KSČ, ale osobně neznám žádného přesvědčeného komunistu; že naprostá většina lidí dnes není v KSČ z přesvědčení (nejsou to marxisté ani revolucionáři), ale z prospěchu nebo alespoň proto, že jsou to lidé povahou konformní a poslušní, kteří chtějí „mít klid“ a kteří právě proto, že nemají vyhraněný názor, zůstali v KSČ, nechali se „prověřit“ nebo se báli odmítnout, když je vyzvali ke vstupu do strany. Je opravdu těžké být přesvědčeným stoupencem komunistické ideologie a marxisticko-leninské filozofie, když tato ideologie a celá historie hnutí byla opakovaně přehodnocena a rozdílně interpretována. Proto se řadoví členové KSČ neodlišují od ostatních svými názory a revolučním přesvědčením, ale svými povahovými rysy. Jsou to lidé, kteří chtějí mít klid a zaručený i usnadněný pracovní postup, chtějí se podílet na relativních výhodách preferované minority, nechtějí mít komplikace v životě, jsou programově oportunní. Proto jsou neradi, když je stranický „establishment“, tedy funkcionáři KSČ, nutí jasně se vyjádřit, přijmout spoluodpovědnost třeba jen za negativní kádrový posudek na jejich spolupracovníka. Takováto rozhodnutí by i členové KSČ nejraději přenechali těm, kteří „jsou za to placeni“, tj. funkcionářům, členům Bezpečnosti, Státní bezpečnosti apod.

Návštěvník je opět zmaten. Je to sociolog, očekává ode mne vedle politického určení stran a skupin jejich vymezení dle sociálního statutu, jejich třídní určení či jinou, obecně přijímanou stratifikaci podle profesí, příjmů, vzdělání apod.

Ale to opět nejde! Při vymezování skupin si proto pomáháme nejčastěji převzatými termíny, jimž dáváme vlastní, neopakovatelný, pro dnešek a naši současnost specifický význam.

Zcela jasně vymezené svým postojem i sociálním zařazením jsou u nás pouze dvě skupiny: současní držitelé moci, neboli jak my říkáme „socialistický establishment“, a „disidenti“ čili opozice. „Socialistický establishment“ tvoří straničtí a vládní funkcionáři centrálního a krajského formátu, vyšší byrokracie, členové StB, SNB, vysocí vojenští hodnostáři, ministři, jejich náměstkové, tajemníci KSČ, vedoucí redaktoři, ředitelé podniků, soudci... Tito lidé jsou nerozlučně spjati a současně kompromitováni současným politickým systémem tak, že ani nemohou změnit svoji pozici: tvoří stávající decizní centrum, a s ním i padají.

Druhou jasně vymezenou skupinu tvoří tzv. disidenti, sumárně řečeno opozice – lidé, kteří již před lety jasně projevíli slovy i činy svůj postoj, odmítající politiku stranického establishmentu. Tito lidé *také* již nemají možnost měnit své postavení ani ustoupit či přestoupit.

Tyto dvě skupiny jsou sice obě relativně nepočtené, ale jsou politicky obě aktivní, vědomé si i rizika vyplývajícího z jednoznačné volby, a není třeba je přesvědčovat a získávat. Těm je to jasné. Jsou to minority, profilující jeden a druhý pól československého politického života. Mezi nimi se nachází, tak jako v každém státě, „mlčící většina“, převážně konzumně orientovaná a o politiku se nezajímající, a lidé z tzv. šedé zóny, o kterých zde chci psát.

Termín šedá zóna snad poprvé použili v tomto smyslu v oboru historiografie v článku České dějepiscectví včera, dnes a zítra v samizdatovém časopise *Historické studie*¹⁾ autoři píšící pod pseudonymy R. Prokop, L. Sádecký a K. Bína k označení historiků, kteří zůstali „ve struktuře“, tedy ve vědeckých ústavech a na vysokých školách, a přesto zůstali ve spojení se svými bývalými kolegy, vyloučenými při čistkách po roce

1) PROKOP, RUDOLF – SÁDECKÝ, LADISLAV – BÍNA, KAREL: České dějepiscectví včera, dnes a zítra, *Historické studie*, roč. 11, č. 22, leden 1988.

1968, a kteří byli ochotni se s nimi stýkat, diskutovat a případně jim i vypomáhat.

Dnes tímto termínem označujeme mnohem širší skupinu lidí; skupinu, která má a zvláště bude mít nesmírný význam při dalších předpokládaných změnách této společnosti. Lidé ze šedé zóny totiž jsou a mohou být partnerem nejen disidentů (tedy opozice), ale – dle mého názoru – i tím, kdo převezme vedení této společnosti. Lidé v šedé zóně jsou převážně kvalifikovaní, odborně erudovaní; jsou to dobří pracovníci, kvalifikovaní dělníci. Právě proto brzo viděli chyby socialistického systému a hlavně nemuseli „podpírat“ svou pracovní kariéru stranickou legitimací či jinými politickými funkcemi. Věděli, že se užijí i *jenom* poctivou prací, a proto snáze odo-
lávali nabídkám i tlaku ze strany establishmentu. A protože se jen minimálně politicky angažovali, měli i více času na své vlastní vzdělávání odborné i obecné. Proto právě dnes nejlepší odborníci v Československu patří do šedé zóny.

Proč zrovna barva šedá a proč označení „zóna“? I barvy mají v dnešním světě jasnou a srozumitelnou symboliku. V době Stendhalově bylo každému jasné, co znamená barva „červená“ a „černá“, podobně tak jako my dnes víme, kdo jsou „zele-
ní“, „rudí“ či „hnědí“. Šedá barva je však neurčitá, není ani bílá, ani černá, a poměrně snadno se může změnit v jedno či druhé. Šedá barva je spíše „tak trochu špinavá“. Ano, špinavá. I to určovalo, určuje a bude určovat politické postoje lidí, které do této skupiny zařazujeme. Dojde-li u nás opravdu ke změně politického systému a poměrů, tito lidé nikdy nebudou mít *úplně čisté ruce*, úplně a morálně jasný kredit. Váhavě a neradi, ale přesto spolupracovali s establishmentem a přijímali určité výhody jako odměnu za svou relativní konformitu. Proto se lidé ze šedé zóny, přestože souhlasí s názory disidentů i s politickým uvolňováním stávajících poměrů, současně i bojí, že jim jejich spolupráci v budoucnu někdo vytkne.

A proč mluvíme o zóně? Ani přesně nevím, snad jsme byli ovlivněni kdysi zde slavným filmem ruského režiséra Tarkovského „Stalker“, kde hrdina filmu vodil lidi jako průvodce do záhadné, nikomu nepatřící „tajemné zóny“, kde se „něco dělo“, a tomu, kdo byl vnímavý, se mohlo leccos přihodit.

A skutečně, zatímco ostatní partneři v aréně našeho politického života, tedy establishment, režim, „oni“, či slangem mladých „bolševik“ (čímž se myslí globálně totalitní stát), a disidenti čili opozice, jsou jasní a vyhranění, v šedé zóně se *to podstatné teprve děje*. O ni se svádí a bude svádět boj mezi establishmentem a opozicí. A protože se ekonomická situace zhoršuje a lidé se současně přestávají bát, šedá zóna se i početně zvětšuje. Lidé v šedé zóně jsou dokonce mnohdy rozhořčenější na stávající režim než disidenti, neboť se denně stýkají s establishmentem a přímo i nepřímo se podílejí na fungování totalitního státu. Právě proto, že to dělají a znají fakta a způsoby manipulace s lidmi, o to více je arogance establishmentu osobně uráží. Od disidentů se lidé v šedé zóně liší především postojem, odvahou, nechutí či neschopností konfrontovat se s mocí. Jsou diváky toho, co se děje; diváky, kteří jasně „fandí“ Chartě 77 a jiným nezávislým aktivitám, asi jako když fanouškové fandí svému oblíbenému mužstvu. Sami ale nehrají, nejsou na hřišti, jsou pouze v hledišti. Fandí a občas i hlasitě volají a viditelně tleskají. A to je hodně: skandovat, fandit, pomáhat i tleskat!

Disidenti, zahledění někdy až příliš do vlastní odvahy, si toho občas málo váží, málo tyto fanoušky oceňují, což je dle mého názoru škoda a chyba!! Vždyť většina obyvatelstva na ten stadión vůbec nejde a ani neví, *kde se hraje, a nechce to vědět*.

Skupinu, kterou nazývám šedou zónou, bych správně měla stratifikovat i sociálním statutem, třídní příslušností, profesí, politickým programem nebo alespoň zájmovou oblastí. Ale to je také nemožné. Šedá zóna je skoro u každé vyhraněné sociální, zájmové či profesionální skupiny. Znam dokonce pár lidí patřících do šedé zóny kolem redakcí ústředních časopisů, kolem lidí z ekonomických ústavů, ministerstev, kolem filmu, divadla, mezi právníky a soudci. Lidé ze šedé zóny nemají vlastní program, vyznání ani specifické cíle, často jsou otevřenější vůči disidentům než vůči sobě navzájem. Formálně jsou začleněni do „struktury“, víceméně plní požadavky i kritéria kladená totalitním státem na kádry; politickými postoji se však řadí k opozici a ji považují za svoji referenční skupinu.

Třídní kritéria jsou v Československu a patrně i v jiných východoevropských zemích také smazána opakovanou restrukturalizací. Mezi dělníky najdete dnes stejně tak bývalé univerzitní učitele jako bývalé politiky a novináře, a naopak. Životní úroveň patří příslušníci šedé zóny k dobrému středu, nemají privilegia vysokých stranických funkcionářů vzbuzující závist, averzi, ale ani nouzi. Oni i jejich děti většinou bez obtíží proplovají úskalími různých prověrek, získávají přiměřené vzdělání, přiměřený (nepříliš závatný) úspěch, uspokojivé pracovní zařazení. Na závatnou kariéru neaspírají. Kdyby toho chtěli dosáhnout, museli by opustit šedou zónu své profese a postavení a vstoupit buď do KSČ, nebo se výrazněji angažovat „pro bolševika“, tedy pro režim. Na to jsou příliš čestní a příliš bázlivi. Na to nemají ani pozitivní, ani negativní povahové rysy, nutné pro opozici nebo pro kariéristickou konformitu. Lidé ze šedé zóny nejsou lhodostejní, nejsou to cynici, spíše vyznávají tradiční a historicky ověřené individuální hodnoty, s nimiž již přišla před dvěma sty lety francouzská revoluce.

Zastávají různá funkční místa, zachovávají formálně politické rituály, a tím více se pak za toto své ponižování a sebeponižování zlobí na totalitní režim. Jsou zaměstnaní ve struktuře na místech zhruba odpovídajících jejich kvalifikaci, nejsou v „ghettu“, chtějí si zachovat drobné výhody, které režim poskytuje těm, kteří jsou v normě. Současně se snaží do ničeho „nenamočit“, nikomu neškodit, spíše pomáhají lidem pronásledovaným politickým režimem. Proti establishmentu se však neangažují a již tím jsou do jisté míry kompromitováni a ohroženi „z obou stran“ a zatěžují si tím své svědomí a mají i skryté obavy, že bude-li se jednou *zase účtovat* (a tento národ má velké zkušenosti s kádrováním a až masochistickým sebezpytováním), budou i oni obviněni ze spoluúčasti a z kolaborace s establishmentem.

V situaci, kdy nebudou ohroženi a vystaveni příliš silnému mocenskému tlaku, se ale jednoznačně a s přesvědčením postaví na stranu disidentů a budou pak odhodlaně i veřejně zdůvodňovat i prosazovat jak ekonomické reformy, tak lidská práva. Šedá zóna se pak začne odpoutávat od režimu a bude

jeho vysoce erudovaným kritikem. Prostor jim však pro to musí uvolnit či vybojovat disidenti.

Establishment toto nebezpečí rozšíření šedé zóny vždy nejasně tušil, a dnes to jasně ví. Proto již v minulosti čas od času pořádal zastrašovací akce v podobě čistek, pohovorů, prověrek, jednotné evidence pracujících, výměny stranických legitimací apod. V současnosti mají tato zastrašovací tažení formu skandalizování těch lidí, kteří podepsali nějaký manifest, veřejně kritizující establishment, nebo formu surového rozhánění pokojných demonstrací, jako tomu bylo v srpnu 1988, v lednu 1989, v srpnu 1989, v říjnu 1989 atd. Vyhraněné disidenty, kteří již dávno překročili práh konformity, nemůže „bolševik“ již zastrašit, neboť s tím počítají. Apatickou mlčící většinou také nepohne; na čas však tím vždy zastraší právě lidi ze šedé zóny. Příčiny, proč mohli a zůstali tito lidé v šedé zóně, jsou různé a nejsou vždy morálně odsouzeníhodné. A zvláště disidenti by je měli umět pochopit.

V době maximálního politického dění (třeba v letech 1967–69) byli tito lidé na mateřské dovolené, měli přeraženou nohu na extenzi, rozváděli se, měnili byt, byli pohrouženi do svého osobního smutku nebo pracovali někde v zahraničí či v podniku, který náhodně ušel pozornosti establishmentu. Nebyla to tedy vždy jejich osobní volba, ale často jen náhoda, která jim umožnila zůstat ve struktuře a dalších dvacet let být konformní. Určitě obdobně působila náhoda i v opačném případě. Na lidi ze šedé zóny i na disidenty můžeme vztáhnout výrok, který napsal Aldous Huxley ve své knize *Kontrapunkt života*: „Pochybuji, že něco je skutečně náhodné. Všechno, co se přihodí, je v podstatě podobné člověku, kterému se to přihodí... Ale událost se jaksi nevysvětlitelně přizpůsobuje, mění se její jakost, aby se hodila pro povahu každého, s kým souvisí. Je to velké tajemství a paradox.“²⁾ Tento paradox obviňuje, ale i omlouvá.

Zařazení v šedé zóně inhibuje tyto lidi, ale je i radikali-
zuje, protože establishment, či lidově „oni“, je nutí podílet se

2) HUXLEY, ALDOUS: *Kontrapunkt života*, 2. díl, Praha 1931, s. 102.

i osobními činy na udržování totalitní moci. Establishment se stále snaží z každého udělat svého podílníka, a tím se státní moc zpětně upevňuje, neboť jen ona je pro tyto lidi zárukou, že jejich spolupodílnictví nebude odsouzeno. Pavel Bratinka v článku citovaném v samizdatovém filozofickém časopisu *Paraf*³⁾ z roku 1989 napsal, že právě z této zpětné vazby mezi vykonavateli drobných úkolů a totalitním státem pramení i *regenerace* moci: „Přervat svazek s mocí znamená snašet nejen její hněv, nýbrž i výčitky vzkříšeného osobního vědomí. K takové přeměně Šavla na Pavla je zapotřebí vskutku velké morální síly. Naproti tomu setrvávání ve svazku s mocí nevyžaduje žádnou zvláštní osobní zlobu a vytrvalost ve zlu, ale pouze nedostatek dispozice k mučednictví, což je velmi běžná lidská vlastnost.“

Toto pochopit je pro občany států východní Evropy poměrně snadné. Každý z nás, dříve než překročil určitou hranici, byl alespoň v šedé zóně. Jen ta úplně nejmladší opoziční generace skutečně sama volila své zařazení do disentu.

Paní Hana Jüptnerová učila na střední škole ve Vrchlabí, malém městečku v pohraničí. Jako středoškolská profesorka byla „ve struktuře“ a chtě nechtě musela být relativně poplatná oficiálním požadavkům našeho školství. V důsledku brutálního zásahu policie zemřel ve vězení na jaře r. 1988 Pavel Wonka, kterého osobně znala a velmi si ho vážila. Proto spontánně přednesla krásnou promluvu nad jeho hrobem. Totalitní moc jí to zúčtovala! Školský odbor s ní okamžitě rozvázal pracovní smlouvu a od té doby myje v jedné cukrárně nádobí. V osobním dopise mi o tom napsala: „Jinou práci nedostanu. Režim se snaží mne potrestat za můj projev, ale cožpak již předchozí život s ohnutým hřbetem a na kolenou nebyl sám o sobě trestem?“⁴⁾

V červnu 1989 na jednom shromáždění lektorů v pražském Savarinu promluvil jeden pracovník nakladatelství Odeon (vydavatelství krásné literatury), který tam pracuje již mnoho a mnoho let. Ve svém diskusním příspěvku řekl, že u nás

3) *Paraf*, č. 10, Praha 1989 (v článku Václava Bendy).

4) Z dopisu Hany Jüptnerové, prosinec 1988.

máme vedle oficiálně vydávané české literatury ještě českou literaturu exilovou a literaturu samizdatovou, a že teprve všechny tyto tři literatury *dohromady* tvoří českou literaturu. Měla jsem chuť vstát a arogantně se ho zeptat, proč toto říká teprve až dnes, proč si netroufl již dříve oponovat těm, kteří dávali knihy do stoupy, a že si myslím, že „naskakuje do vlaku“ na poslední chvíli. Ostatní posluchači v sále však nadšeně tleskali. Tuto myšlenku všichni dávno znali, ale byli rádi, že konečně to nahlas řekl „jeden z nich“, že se *i jeden* z té šedé zóny odvážil takto vystoupit. Nadšeně tleskali, jako by tím výrokem *i je* rehabilitoval.

mlčela jsem, nakonec jsem také zatleskala. Nesmím ho „kádrovat“, ale ocenit, vždyť každý z nás má svoji osobní hranici statečnosti a pro něho možné a únosné zátěže. Naším úkolem je přece dnes lidi ze šedé zóny získat, ocenit, a ne je odradit moralizováním, osočováním a štouráním v jejich minulosti.

Nechtějí-li dnešní disidenti zůstat i nadále exkluzivní minoritou, budou muset umět oslovit právě tyto lidi ze šedé zóny a vybídnout je, aby právě oni zaujali řídicí pozice, nyní trochu uvolněné od kádrového stropu a omezení daného nomenklaturou. Proto není vhodné jim připomínat ani jejich drobnou kolaboraci s režimem, ani míru vlastních zásluh, zmařených možností, kariér, utrpení či počet let strávených ve vězení.

Bude to těžké pro obě strany!

Lidé ze šedé zóny budou pro mnohé disidenty těmi největšími konkurenty. Nejsou zcela zkompromitováni a současně měli po celou dobu lepší předpoklady než disidenti k odbornému růstu, k získávání kvalifikace a zkušeností právě v běžném, nedisidentském životě. A *o tento* život přece půjde! Disidenti mají sice morální převahu, ale současně si musí být vědomi, že dvacet let žili či živořili mimo strukturu, převážně v izolaci, bez kontaktu s institucemi a vědeckými ústavami. Svým nuceným vyčleněním ztratili částečně i kontinuitu s „civilním životem“, se svými původními profesemi. A mladí lidé mezi disidenty se odmítli zařadit do struktury právě z odporu k promiskuitě establishmentu. Proto budou mít méně

zkušeností s fungováním „morální společnosti“ než jejich generační vrstevníci. Disidenti sice budou mít i nadále mravní převahu a mravní kredit, ale jejich odborné znalosti, třeba v obchodní sféře či v řízení podniků, budou přinejmenším zastaralé. Tento handicap disidentů se snadno může zdůvodnit těžkými objektivními podmínkami, politickým pronásledováním, diskriminací v zaměstnání, nemožností vystudovat, jezdit za hranice, nutností žít se osmihodinovou fyzickou prací a řadou dalších a dalších faktorů, které nejsou výmluvou, ale přesto nemění tuto skutečnost.

Většina disidentů, až na výjimky v oblasti čisté politiky, svobodných povolání, umění, žurnalistiky, politologie a snad i filozofie, bude méně kvalifikována než lidé a děti ze šedé zóny. Přijmout to a uznat bude určitě těžké. Život každého jedince je podmíněn nejen jeho schopnostmi, ale i možnostmi, vyplývajícími z historických událostí a generačního zařazení.

Před očima mám momentálně svého přítele Jiřího Rumla, kdysi redaktora Čs. rozhlasu a redaktora politického týdeníku *Reportér*, který vycházel před rokem 1968. Nyní Jiří Ruml již dva roky rediguje samizdatový, velmi cenný a oblíbený měsíčník *Lidové noviny*. Když jsme mu nedávno všichni chválili „jeho“ *Lidové noviny*, pokrčil rameny a řekl: „Co je to všechno platné, je mi pětadesát a těch dvacet let života mi nikdo nevrátí zpět.“

Nejen že nevrátí, ale nikdo mu za ta léta nic nedá. Dojde-li v Československu k očekávaným změnám totalitního režimu, disidenti také ztratí mnohé, pro ně cenné hodnoty. Budou to částečně právě ty hodnoty, kvůli nimž oni také volili tuto svou neobvyklou integraci do společnosti. Ztratí svou, zatím samozřejmou jednotu, kohezi, solidaritu, vlastní výjimečnost, mravní převahu, síru pronásledovaných i vyčleněnost, a tím i určitou neodpovědnost za nedostatky politického a společenského dění. Očekávané uvolnění totalitního režimu bude zásahem i do jejich navyklého života. Snažíme-li se otevřít dveře, pak v okamžiku, kdy povolí, ztrácíme zas na čas rovnováhu. Najednou třeba zjistíme, že nejsme tak schopní, jak jsme sami předpokládali. Ghetto disentu bylo i určitou izolací před kritikou. Špatně se kritizuje ten,

do něhož se všeobecně kope a jehož výjimečně tvrdou situaci všichni známe a dovedeme posoudit. V Československu to bude probíhat pravděpodobně tak, jako při každém jiném politickém převratu. Nejvíce získají lidé, kteří stáli stranou, mimo barikády na jedné či na druhé straně, ti, kteří inteligentně vyčkávali, tj. lidé ze šedé zóny. Jim a pro ně a pro nově přicházející generace se otevře prostor vybojovaný angažovaností disidentů.

Z důvodů čisté politicko-taktických považují za vhodné umožnit i těm, kteří ve skutečnosti stáli až skoro na hranici kolaborace s establishmentem, *dobře* se k šedé zóně připojit a dodatečně za ni schovat svoji minulost. Raději ať se rozšíří ex post šedá zóna, než aby se rozšířily naše vzájemné rekriminace.

Sledují-li současně, spíše intolerní vyčítání si zásluh a dřívějších chyb mezi našimi krajany v exilu, obávám se, že psychicky těžká doba pro disidenty u nás teprve začíná. O mnohém z toho, co nyní snadno diagnostikujeme jako důsledek neschopnosti establishmentu, zjistíme, že to je průvodní jev každé moderní společnosti. Jen stále proklamovaná a vnučovaná vedoucí úloha KSČ nám umožnila vždy interpretovat mnohé obecné nedostatky, vyskytující se i v demokratické společnosti, jako důsledek chyb zcela konkrétního a personifikovaného stranického aparátu.

Až se zase v Evropě ustálí dnešní rozbourané poměry a my se budeme moci konfrontovat se státy západní Evropy, zjistíme, že jsme velice chudí. I s tímto neblahým dědictvím čtyřicetileté socialistické experimentální devastace země se budeme muset umět vyrovnat. Přijmout to jako fakt, uvědomit si, že všeobecná bída, která nás čeká, vytváří *vždy* vhodné předpoklady pro nové demagogie, nové diktatury. Je obecně známo, že ví-li člověk, co ho čeká a jak bude určitý proces probíhat, snadněji prožívá zátěžové situace, kterým je vystaven. Proto jsem již dnes, snad s předstihem, napsala tento článek pro sebe, své blízké přátele a hlavně pro lidi ze šedé zóny. Současně to považuji za obecný problém, s nímž se budou muset vyrovnat lidé ve všech státech východní Evropy.

Teď si jen přeji, aby se konečně již tato náročná situace v Československu realizovala. Doufám, že jsem tuto úvahu nenapsala *příliš předčasně*.

V Praze, září 1989

Doslov

Potkávám své kolegy – bývalé disidenty – i dnes poměrně často. Všichni jsou pohublí, nachlazení, hodně unavení. Obejmeme se a říkáme si „Zavolej, zastav se, přijď někdy,“ ale víme, že se stejně hned tak nesejdeme, nemáme čas! Dříve jsme ho měli, ale museli jsme se stýkat jen potajmu. Z dnešního pohledu to mělo i svůj půvab.

Všichni máme spoustu práce; přednášíme, schůzujeme, píšeme články, jsme zváni na stovky schůzí, jednání do různých výborů a různých společností. Každý se chce vyjádřit, najít sebe, proklamovat svůj názor, případně se ospravedlnit za desetiletí mlčení a kývání hlavou. A my, disidenti, máme při tom sedět a svou přítomností jaksi potvrzovat konverzi ostatních.

Unavuje to!

„Čert nám byl tohle dlužen, v kotelnách se lépe studovalo,“ volá na mne někdo na eskalátoru, druhý naznačuje prsty „véčko“ (Churchillovo *Victory*) a pak ty prsty honem s úsměvem pokrčí. Véčko je unaveno!

„Kde děláš?“ ptám se Luďka z nezávislého Originálního Videožurnálu, pro který byl mnohokrát pronásledován.

„Stále jsem ještě v kotelně, nechce se mi nikam vnucovat, a navíc, dneska to, co jsme točili my potajmu a po bytech, točí profesionálové veřejně a s celým štábem filmařů a hordou osvětlovačů a zvukařů. Tak topím dál.“

„Já skončila pracovní poměr uklízečky teprve včera a již toho i trochu lituji. Také se mi nechce vnucovat na pracoviště, kde všichni ostatní jsou přijati podle norem nomenklatury.“

Zastavuji taxík a v něm náhodou sedí můj známý, disident,

který nám převážel a rozvážel knihy a vozil členy VONS k soudům. Posteskně si: „Vy půjdete do svých původních profesí, ale já budu teď už jen a jen taxikářem.“

Půjdeme do svých profesí? Vždyť nás tam nechtějí. Jedna pracovnice pověřená řešením případů osob propuštěných z politických důvodů si stěžovala: „Ti z roku 68 chtějí být stále první. Byli první v roce 1968, pak v odchodu z fakulty, první v opozici a teď abychom je zase jako první přijímali zpět.“ A nemyslela to jako vtip.

Znovu se vytvářejí struktury, příležitosti dostávají, tak jako vždycky, především ti, kteří se umějí prosadit i za cenu překročení druhého a bez ohledu na jeho lidské problémy. Schopnost takto jednat však disidenti nikdy neměli. I proto se z nich stali disidenti. Byli tvůrci a iniciátory dramatu, vyslovovali to, co se ostatní báli říci, ještě loni to byli Antigony v mlčících Thébách.

Dnes ale v Thébách každý říká, že bylo správné pohřbít Polyneika a že s tím vždycky souhlasil. Mravní moment vyslovení pravdy je již odkletý, vyslovení pravdy ztrácí svůj etický náboj, je z ní pouhý historický fakt, který nás zajímá, ale nezrušuje... A odborníci znají více a dovedou citovat přesněji než disidenti.

Zařizovala jsem oficiální předání daru pro naše pacienty. Zástupci různých pracovišť, která chtěla přístroj přijmout, se vzájemně osočovali a já se dovídala věci, které jsem ani nechtěla vědět. „Tahle společnost je celá nemocná,“ řekla jsem si, „kamkoliv člověk píchne, tam se provalí hnis.“ Je to ale pochopitelné. Hladoví lidé nepoužívají stříbrný příbor ani ubrousky z damašku. I proto jsme se stali disidenty, abychom se s tímhle nemuseli špinit.

Dřívější vztahy byly jasné jako v pohádce: zlo bylo zlem, dobro dobrem a lidi v opozici – pokud zrovna nebyli zavření – byli těmi nejsvobodnějšími. Hubovali jsme, kritizovali, ale vlastně jsme si svůj život zvolili svým jednáním stejně, jak si ho zvolili ti, kteří mlčeli, podepsali souhlas se vstupem sovětských vojsk, podepsali Antichartu, odváděli desátky komunistické straně. Na rozdíl od nich nemáme nyní výčitky svědomí a možná, že právě tím je rozčilujeme.

Rozpor je i v naší „ideologii havlovštiny“, která hlásá „prosazování nenásilí“, hlásá nemstít a nerevanšovat se, ale snažit se pochopit druhého a porozumět mu a současně vést společnost a řídit ji. Zatímco předchozí mocenská elita neměla nejmenší skrupule a napadala a zavírala lidi i jen za gesto Antigony, nyní využívá každého našeho gesta pohružky k našemu osočování a říká „podívejte se, vždyť jsou stejní“. A my proto, abychom se odlišili od bývalého socialistického establishmentu, máme a musíme všechno prosazovat mravností a odvoláváním se na „vyšší princip“. Mravnost nemá zbraně, mravnost dokonce člověku svazuje i holé ruce. Svazuje je především nám, a proto se zase stahujeme do kouta a do ústraní a nanejvýš píšeme.

Ti, kteří se k nám na poslední chvíli přidali, „ve jménu sametové revoluce“ si hrubě vyřizují své osobní účty a mluví jakoby i ve jménu disidentů a všech poškozených a ani si neuvědomují naše rozpaky nad tímto postupem. Bohužel, měla jsem pravdu. Těžké období pro disidenty teprve začíná.

Leden 1990

Příloha *Reportéra*, č. 2, 1990.